

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 19.07.2024
Kabul Tarihi : 04.10.2024

<https://doi.org/10.29029/busbed.1518775>

İTTİFAK VE TABİİYET: 16-18. YÜZYILLAR ARASINDA OSMANLI DEVLETİ-ERDELAN EMİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

İbrahim ÖZCOŞAR¹, Cafer AÇAR²

ÖZ

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Erdelan Emirliği ile olan münasebetleri, Osmanlı, İran ve Erdelan dönem kaynaklarına, arşiv belgelerine ve araştırma eserlerine bağlı olarak incelenmiştir. Şehrezor'da kurulan Erdelan Emirliği Osmanlı ve Safevilerin Şehrezor'da hakimiyet kurmak için mücadele ettikleri dönemlerde bölgedeki dengelerin oluşmasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. Safevilerin 16. yüzyılın başlarında İran'da merkezi bir güç olarak ortaya çıkmaları ve Şiiliği resmi mezhep olarak benimsemeleri Sünni Osmanlılar açısından Erdelan Emirliği'ni daha da önemli kılmıştır. Osmanlı Devleti ile Erdelan mirleri arasındaki ilk münasebet, Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlamış ve ittifak-tâbiyet düzleminde uzun bir süre devam etmiştir. Ancak Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Osmanlılar, Erdelan üzerindeki nüfuzlarını kaybettiler. Safevi Devleti, 1720li yıllarda başlayan Afgan saldırıları sonunda ortadan kalkınca Osmanlı Devleti, Batı İran'a girdi ve Erdelan'ın da içinde bulunduğu bölgeleri ele geçirdi. Osmanlı Devleti yaklaşık on yıl boyunca Erdelan topraklarını hakimiyeti altında bulundurdu, Erdelan'da tahrir yaptırdı, bölgenin imar ve inşası için gayret gösterdi, camiler ve kervansaraylar inşa ettirdi ve kamu yatırımları yaptı. Afşar, Zend ve Kaçar saltanatları boyunca Erdelan üzerindeki doğrudan hakimiyetini kaybeden Osmanlı Devleti, emirlikle olan münasebetlerini emirliğin ortadan kaldırıldığı 1867 yılına kadar dolaylı olarak devam ettirdi. Bu çalışma kapsamında ulaşılan temel bulgu Osmanlı Devleti'nin Erdelan mirleri için her zaman güvenli bir liman ve güçlü bir hâmi olduğudur. Keza, İran merkezi devletlerinin Şiileştirme politikalarına karşı Erdelan mirlerinin ve sakinlerinin sığındıkları ilk yer Osmanlı Devleti olmuştur. Ayrıca Erdelan Emirliği'nin uzun süre siyasi varlık gösterebilmesinin en önemli sebeplerinden biri, İran'a karşı ihtiyaç duyduğunda Osmanlı Devleti gibi sığınılacak bir alternatifte sahip olmasıydı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Emirlik, Erdelan Emirliği, İttifak, Tabiiyet.

¹ Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ibrahimozcosar@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0776-4129>

² Dr., Mardin Borsa İstanbul Sosyal Bilimler Lisesi, caferacar1982@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8171-2514>

Article Type : Research Article
Date Received : 19.07.2024
Date Accepted : 04.10.2024

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1518775>

ALLIANCE AND ALLEGIANCE: RELATIONS BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE ARDALAN PRINCIPALITY IN THE 16TH-18TH CENTURIES

İbrahim ÖZCOŞAR¹, Cafer AÇAR²

ABSTRACT

In this study, the relations of the Ottoman Empire with the Ardalan Principality are analyzed based on Ottoman, Iranian and Ardalan period sources, archival documents and research works. The Ardalan Principality, which was established in Shahrzör, had a great influence on the balance of power in the region during the periods when the Ottomans and the Safavids were struggling for dominance in Shahrzör. The emergence of the Safavids as a central power in Iran in the early 16th century and their adoption of Shiism as the official sect made the Ardalan Principality even more important for the Sunni Ottomans. The first relations between the Ottoman Empire and the Ardalan mirs began during the reign of Suleiman the Magnificent and continued for a long time on the level of alliance-allegiance. However, after the Treaty of Kasr-ı Shirin, the Ottomans lost their influence over Ardalan. When the Safavid State was destroyed by Afghan attacks beginning in the 1720s, the Ottoman Empire entered western Iran and conquered territories including Ardalan. The Ottoman Empire ruled Ardalan for nearly a decade, conducting surveys in Ardalan, working for the reconstruction and reconstruction of the region, building mosques and caravanserais, and making public investments. Having lost its direct control over Ardalan during the Afshar, Zend and Qajar reigns, the Ottoman Empire continued its relations with the emirate indirectly until 1867 when the emirate was abolished. The main finding of this study is that the Ottoman Empire was always a safe harbor and a strong patron for the Ardalan mirs. Likewise, the Ottoman Empire was the first place where the mirs and residents of Ardalan sought refuge against the Shi'iteization policies of the Iranian central states. Moreover, one of the most important reasons for the long political existence of the Ardalan Principality was that it had an alternative like the Ottoman Empire to take refuge in case of need against the Iranian empires.

Keywords: Ottoman Empire, Principality, Principality of Ardalan, Alliance, Allegiance.

¹ Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Literature, ibrahimozcosar@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0776-4129>

² Dr., Mardin Borsa İstanbul Social Sciences High School, caferacar1982@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-81-71-2514>

1. GİRİŞ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti ile Erdelan Emirliği arasındaki ilişkiler modern politik baskılardan uzak ve kendi döneminin gerçekliği içinde değerlendirilmiştir. Modern dönem ve sonrasında Kürtlerle ilgili yapılan araştırmalarda aşiret kurumunun ön plana çıkarılması ve Kürtlere özgü yegâne sosyo-politik organizasyonun aşiret olduğu vurgusu, aşiretin bir üst formu olan *emirlik* tecrübesinin gözardı edilmesine sebep oldu. Özellikle batılı seyyah, diplomat, sosyolog ve antropologların Kürt emirliklerinin ortadan kalktığı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan kriz dönemine odaklanmaları bu anlayışı pekiştirdi. Oysa Kürtlerin yaşadığı coğrafyaya hakim olma çabası içinde olan imparatorluklar için ilk ve en önemli muhataplar emirliklerdi. Öte yandan Osmanlı Devleti ile ilişkiler söz konusu olduğunda konunun sömürgecilik üzerinden okunmaya çalışılması Osmanlı-Kürt ilişkilerinin yanlış bir zeminde değerlendirilmesini beraberinde getirdi. Osmanlı Devleti'ni modern sömürge politikaları ile özdeşleştiren yanlış ve indirgemeci yaklaşımlar konunun doğru bir bağlamda değerlendirilmesini güçleştirdi (Özcoşar, 2017). Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Erdelan Kürt Emirliği ile olan ilişkileri, anakronik değerlendirmelerden uzak, kendi döneminin gerçekliği içinde ve *ittifak-tabiiyet* düzleminde değerlendirilmiştir. Bu makalede temel amacımız, özellikle Osmanlı-İran dönem kaynaklarını esas alarak Osmanlı-Erdelan münasebetlerini ortaya koymak/tartışmaktır. Konu ile ilgili şu ana kadar pek fazla çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu makale özgün bir konuyu işleyerek alana ve literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin yerel hanedanlarla geliştirdiği ilişkilerin imparatorluğun iç ve dış siyasetine olan etkilerini ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır. Baba Erdelan tarafından 1169 yılında Şehrezor'da kurulan Erdelan Emirliği, 1867 yılında Kaçar Devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır. Şehrezor, Tebriz-Bağdat güzergâhı üzerinde bulunan oldukça stratejik bir bölgedir. Uzun yıllar Şehrezor bölgesinde varlık gösteren Erdelan Emirliği güçlü kaleleri ve savunma hatları bulunan etkili yerel Kürt hanedanlarından biriydi. Babadan oğula geçen bir tür saltanat sistemi ile idare edilen emirliğin hakim olduğu topraklar, bugünkü Kuzey Irak'ı da içine alan ve Hemedan'a kadar uzanan oldukça geniş bir bölgeye tekabül ediyordu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlayan Osmanlı-Erdelan münasebetleri inişli-çıkışlı bir seyir izledi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra Erdelan mirleri, İran'ın etki alanına girdiler. Kasr-ı Şirin Antlaşması neticesinde, Erdelan mirlerinin Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri nispeten zayıfladı ancak 1720'li yıllarda Safevi Devleti, Afgan saldırıları sonucu ortadan kalkınca Osmanlı Devleti Erdelan topraklarına hakim oldu. Yaklaşık on yıl boyunca Erdelan topraklarını hakimiyeti altında bulunduran Osmanlı Devleti, Afşar hanedanı döneminde Erdelan üzerindeki hakimiyetini kaybetti. Yine de Erdelan ile olan münasebetlerini emirliğin ortadan kaldırıldığı 1867 yılına kadar sürdürdü.

2. KÜRT EMİRLİKLERİNİN OSMANLI HAKİMİYETİNE GİRİŞİ

Kürt mirleri, Osmanlıların Çaldıran'daki galibiyetlerinden sonra doğrudan Osmanlı Devleti ile münasebet içine girdiler. Molla İdris-i Bitlisi'nin gayretleri sonucunda Kürt mirleri ile Osmanlı Devleti arasında anlaşma sağlandı ve Kürt mirleri, Anadolu beylerbeyine bağlı olarak kendi bölgelerinin hakimleri oldular. Senelik vergi ödemeleri kaydıyla hak ve imtiyazları korundu (Özcoşar, 2019). Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyıl başlarında doğudaki en güçlü rakibi Safevilerdi. Safeviler aleyhine genişleme siyaseti izleyen Osmanlı Devleti bunun için Kürt mirlerinin desteğine ihtiyaç duydu. Diğer yandan Safevilerin Şiilik mezhebinin dayatan politikası ve Alevi Türkmenleri desteklemesi Kürt mirlerinin Osmanlı hakimiyetini benimsemelerinde etkili oldu. İdris-i Bitlisi'nin gayretleri sonucunda *Urmiye, İmadiye, Soran, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Meyyafarikin* gibi bölgelerin Kürt hakimleri Osmanlı hakimiyetini kabul ettiler (Genç, 2014). Eski usullere uygun olarak, kendi topraklarını idare etmeleri için kendilerine beratlar gönderildi (Uzunçarşılı, 1988). Osmanlı hakimiyetinin ardından yapılan idari düzenlemelerle Kürt hanedanları Safevileri izole edebilecek güvenlik unsurları olarak değerlendirildi ve kendilerine geniş idari özerklikler tanındı. İdris-i Bitlisi'in gayretleri sonucunda özellikle Osmanlı hinterlandında bulunan ve daha çok Anadolu'da varlık gösteren Kürt emirlikleri Osmanlı hakimiyetini benimserken araştırmaya konu olan Erdelan Emirliği bir süre Osmanlı-Kürt ittifakının dışında kaldı. Bunun en önemli sebeplerinden biri emirliğin görece Osmanlı sınırlarına uzak oluşuydu. Çaldıran yenilgisinden sonra Safeviler, Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan bir politika izlediler ve bu saldırgan politika sonraki yıllarda da devam etti. Şah Tahmasb (1524-1576) döneminde Safevilerin Azerbaycan valisi Ulama Han, Osmanlı Devleti'ne sığındı ve Osmanlı sultanı tarafından Bitlis ve Hasankeyf emirliklerine idareci olarak atandı (Lütfi Paşa, 2001). Bu duruma rıza göstermeyen Bitlis hâkimi Mir Şemseddin 1532 yılında Şah Tahmasb'a sığındı. Ulama Han'ın Osmanlı sultanını Safeviler'e karşı sefer düzenlemesi için teşvik etmesi (Rumlu, 1357) ve Bitlis mirinin Safeviler'e sığınmış olması Osmanlı-Safevi ilişkilerini iyice gerdi. Sonunda Kanuni Sultan Süleyman 1533 yılında Safeviler'e savaş ilan etti ve ertesi yıl Bağdat'ı fethetti (Şeref, 1310). Sultan Süleyman'ın bu seferi Erdelan Emirliği ile ilk münasebetlerin başlamasını ve emirliğin Osmanlı hakimiyetini benimsemesini mümkün kıldı. Erdelan Emirliği Osmanlı Devleti açısından bundan sonra İran'a karşı Bağdat-Şehrezor güzergahında oluşturulacak savunma hattının en önemli noktalarından biri olacaktı.

3. OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞUDA GENİŞLEME SİYASETİ VE ERDELAN MİRLERİ İLE İLK MÜNASEBETLER (1533-1535)

Osmanlı Devleti'nin Safeviler aleyhine doğruya doğru genişleme siyaseti izlediği ve Irak üzerinde egemenlik kurmaya başladığı yıllarda Erdelan Emirliği'nin başında Beyge Bey (1496-1535) bulunuyordu. Erdelan'da ikili bir yönetim modelinin uygulandığı bu dönemde Beyge Bey'in kardeşi Sorhab Bey abisine tâbi olmakla beraber daha çok Safevilere yakın bir siyaset izliyordu. Erdelan mirleri Osmanlı ve Safevi gibi güçlü imparatorluklarla komşu oldukları için saltanatlarını sürdürmeleri imparatorluklarla kuracakları ittifak-tabiiyet ilişkisine bağlıydı. Osmanlı ordusu Bağdat ve havalisine hakim olunca Beyge Bey, veziriazam İbrahim Paşa'ya bir mektup gönderdi ve Osmanlı padişahına itaat ettiğini bildirdi (Memun Bey, 1973). Bu durum Sultan Süleyman tarafından da memnuniyetle karşılandı. Çünkü Osmanlı sultanı Kürt mirlerini İran'a karşı oluşturulan savunma hattının en önemli aktörleri olarak değerlendiriyordu (Murphey, 1985). Sultan Süleyman, İran'a sefer düzenledikten sonra Osmanlı ordusu, Hemedan ve Dinever üstünden Irak-ı Arab'a doğru hareket halinde iken ağır kış şartlarından dolayı Osmanlı ordusundaki toplar Safevilerin eline geçmemesi için daha sonra geri alınmak üzere Erdelan topraklarında uygun görülen bir yere gömüldü. (Zaim, 2007). Erdelan miri Beyge Bey'in de aralarında bulunduğu Kürt mirleri, Osmanlı ordusu için lazım olan lojistik kaynakları temin ettiler (Murphey, 1985). Kanuni Sultan Süleyman, Beyge Bey'e, çavuşlarından Musli Çavuş eliyle bir ferman gönderdi ve hizmetlerinden dolayı memnuniyetini ifade etti (Memun Bey, 1973). Bu durum, Osmanlı Devleti ile müttefik olan Erdelan mirlerinin, lüzumu halinde imparatorluk için lojistik kaynakları temin etme görevini ifa etmesini sağlamış ve böylece imparatorluk ile emirlik arasındaki bağlar güçlenmiştir. 1545 yılında Safevi idaresi ciddi bir krizle karşılaştı. Şah I. Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza, abisine muhalefet etti ve iki yıl sonra 1547 yılında Kanuni Sultan Süleyman'a sığındı (Mehmed Paşa, 1983). Kanuni Sultan Süleyman, İran'a yeniden sefer düzenlemek için bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiş ve 1548 ile 1549 yıllarında İran üzerine seferler gerçekleştirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Elkas Mirza'ya destek sağlamış; ancak Elkas Mirza, Şah Tahmasb'a karşı zafer elde edememiştir. Osmanlı sultanından aldığı destekten mahrum kalınca, Şehrezor'daki Kesikçınar mevkiinde Erdelan miri Beyge Bey'e sığınmıştır. (Nasuh, 2019). Sefer dönüşünde Kürt topraklarından geçen Kanuni Sultan Süleyman, Şehrezor bölgesindeki Kızılca Kale'yi ve bazı Kürt kalelerini fethetti (Nasuh, 1976). Sefer esnasında Erdelan miri Beyge Bey'in kardeşi Sorhab Bey, Sultan Süleyman'ın yanına gelerek Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirdi ve bağlılığının bir nişanesi olarak Şehrezor bölgesindeki kalelerin anahtarlarını sultana takdim etti (Zaim, 2007). Böylece Şehrezor bölgesi, Erdelan mirleri tarafından idare edilmek kaydıyla Osmanlı hakimiyetine alınmış oldu (Nasuh, 2019).

Erdelan mirine sığınan Elkas Mirza'nın daha sonra Şah Tahmasb ile anlaşmaya çalıştığını haber alan Kanuni Sultan Süleyman, vezir-i sani Mehmed Paşa'nın komutasında bir orduyu Elkas Mirza'yı bertaraf etmesi için Şehrezor'a gönderdi. Beyge Bey ile birlikte harekete geçen Mehmed Paşa, Elkas'ın İran topraklarına kaçmasına engel olmaya çalıştı. Osmanlı-Erdelan birleşik kuvvetlerine karşı tutunamayan Elkas, Merivan Ovası'na konuşlandı (Memun Bey, 1973). Şah Tahmasb'ın casusları onun Merivan Ovası'nda bulunduğunu şaha rapor edince Elkas oradan kaçtı ve Eylül 1549'da Mir Sorhab'ın Merivan'daki kalesine sığındı (Münşi-yi Kumi, 1383) ancak Şah Tahmasb'ın gönderdiği beyler Sorhab Bey'in kalesine gidip Elkas ile anlaşılabilir ve onu alıp Kazvin'e götürdüler (Cünabadi, 1378). Kanuni Sultan Süleyman Beyge Bey'e, yaptığı hizmetlere karşılık çeşitli ihşanlarda bulunmuş ve kendisine bir hilat göndermiştir. Beyge Bey de padişaha sadakatle bağlı kalacağını dair taahhüt bulunmuştur (Memun Bey, 1973). Bağdat ve havalisini fetheden Kanuni Sultan Süleyman, Şehrezor'a hakim olan Erdelan mirlerini de itaat altına almayı başarmıştı. Ancak Sorhab Bey'in Elkas Mirza'nın ilticasından sonra Şah Tahmasb ile geliştirdiği yakın ilişki Sultan Süleyman'ı birtakım tedbirler almak mecburiyetinde bıraktı. Zira Erdelan hakimlerinin Safevilere meyletmesi Osmanlı Devleti'nin Bağdat hakimiyetini kaybetmesi ile sonuçlanabilirdi. Sorhab Bey'in herhangi bir girişimde bulunmasına fırsat vermek istemeyen Kanuni Sultan Süleyman, Nahçıvan'a yapacağı sefer öncesinde (1554) veziriazam Rüstem Paşa kanalıyla Bağdat valisi Osman Paşa'ya Osmanlı müttefiki Kürt mirlerini de yanına alarak Sorhab Bey'i bertaraf etmesini emretti (Münşi-yi Kumi, 1383). Osman Paşa söz konusu ferman doğrultusunda harekete geçti ve Sorhab Bey'in konuşlandığı Zelem Kalesi'ni kuşattı (Bitlisi, 1377). Erdelan mirlerinin Şehrezor'a hakim oldukları yıllarda hakimiyetleri altında irili ufaklı bir çok kale bulunuyordu. Bu kalelerden özellikle dört tanesi çok önemliydi. Bunlar: Zelem, Hasanabad, Merivan ve Pelengan kaleleri idi. Sorhab Bey, Şah Tahmasb'dan yardım talebinde bulununca Şah, kalabalık bir orduyu Sorhab'ın yardımına gönderdi. Bunun üzerine Osman Paşa, Zelem Kalesi'nden çekildi ve Safevi ordusu Zelem Kalesi'ne girdi (Rumlu, 1357). Daha sonra Baltacı Mehmed Paşa, Bağdat beylerbeyi olarak tayin edildi ve kendisine emrinde bulunan askerler ile Şehrezor'a saldırması emredildi. Mehmed Paşa Şehrezor'a yürüdü ve 1561 yılında Zelem Kalesi'ni ele geçirdi (Erdelani, 2536). Sorhab Bey, Zelem Kalesi'nden kaçtı ve eski kalesi Merivan'a konuşlandı, Meşale ve Şemiran hisarlarına gözcüler koydu. Ancak Mir Sorhab'a tâbi ümera ve dokuz aşiret reisi Baltacı Mehmed Paşa'ya gidip kalelerin anahtarlarını teslim ettiler. Baltacı Mehmed Paşa Zelem Kalesi'ne nöbetçiler koydu ve Kürd Veli Bey'i kale komutanı olarak tayin etti.¹

¹ Şehrezor hakimi Veli Bey'e gönderilen hükümler için, BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 3, Gömlek: 984, 997.

4. İKİ İMPARATORLUK ARASINDA ERDELAN MİRLERİ

Erdelan mirlerinin siyasi eğilimlerini belirleyen temel parametre komşusu oldukları imparatorluklardaki güç ve nüfuz değişimiydi. Merkezi imparatorluklarla kurdukları ilişkilerde mezhep temel değişkenlerden biri olmakla beraber her zaman birincil önemde değildi. Mirler için ittifakı kaçınılmaz kılan temel husus iktidarın devam ettirilmesi güdüseydi. Zelem Kalesi'ni Osmanlılara kapıran Sorhab Bey, Erdelan topraklarının doğu sınırlarına çekilip Osmanlı Devleti ile yeni ittifaklar kurmak imkânlarını aradı. Ancak bu mümkün olmadı. Zelem Kalesi, Teymur Han Erdelan'ın (1578-1590) iktidarı dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı. Osmanlı Devleti ile yeni bir ittifak tesis etmek için girişimlerde bulunanan Teymur Han, dönemin Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaat ettiği için Zelem Kalesi kendisine geri verildi. Teymur Han ayrıca 1580-1581 yılında hakimiyeti altında bulunan sekiz kaleyi Osmanlı Devleti'ne teslim etti.² Sultan Murad da Şehrezor vilayetinde bulunan kendi mülkünden yıllık yüz bin Osmanlı akçesi tutarındaki meblağı Teymur Han'a verdi. Sultan III. Murad ayrıca Sine (Senendec), Hasanabad, Kızılca kale beldelerini sancak yolu ile Teymur Han'ın büyük oğlu Sultan Ali'ye, Karadağ'ı diğer oğlu Budak Bey'e, Merivan'ı öteki oğlu Murad'a ve Şehrbazar'ı da Teymur Han'ın en küçük oğlu Mir Alemuddin Bedirhan'a verdi.³

Şerephan Bitlisi'nin ifadesi ile Teymur Han, Osmanlı Devleti'nin büyük *beylerbeyi zincirine* girdi ve kendisine paşalık unvanı verildi ancak bir süre sonra yeni ittifak arayışlarına giren Teymur Han, Osmanlı Devleti'nden yüz çevirdi (Kütükoğlu, 1993). Yine *Şerefname*'nin ifadesi ile Teymur Han *bazen Rumi, bazen Kızılbaş oluyordu* (Bitlisi, 1377). Teymur Han, Safevilere tâbi olduktan sonra Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında olan topraklara akınlar yaptı. Gelibolulu Mustafa Ali'nin kaydettiğine göre Şehrezor havalisinde hüküm süren ve o bölgedeki surh-serlere (Kızılbaş) reis olan Teymur Han, Şehrezor havalisinde yağma seferleri düzenliyor, bazen de Bağdat'a saldırıp birtakım hasarlara sebep oluyordu (Mustafa Ali, 2014). Şehrezor beylerbeyine yazılan H-18-04-993 (19 Nisan 1585) tarihli bir hükümde; Soran, Kızılca kale, Erbil, Bane, Duvdan ve Seruçek beylerine Mihriban'da (Merivan) birleşip Teymur Han'ı bertaraf etmeleri ve kendisine daha önce verilmiş olan toprakların geri alınması emredildi.⁴

II. Şah İsmail'in (1576-1578) ölümü ve Muhammed Hudabende'nin (1578-1588) Safevi tahtına oturması sürecinde İran'da baş gösteren kargaşadan istifade eden Teymur Han, yeniden Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaat etti. Çünkü Teymur Han, İran'ın batı sınırlarına hamle yapmak isteyen Osmanlı Devleti'ne karşı Hudabende'nin ve Safevilerin karşı koyacak güçlerinin olmadığını dolayısıyla Safevilerin Erdelan topraklarını koruyamayacaklarını biliyordu. Öte yandan, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki kuvvet ve kudrete sahip olamayan Sultan III. Murad, İran'ın batı sınırlarına hamle yapmak için yerel güçlerle ittifak yapması gerektiğinin ve orada açacağı cephenin bu ittifak sayesinde tahkim olacağının farkındaydı. Teymur Han'ı kazanmak isteyen Sultan Murad bu amaçla ona unvan ve nakit para gönderdi. Teymur Han sadece Osmanlılara tâbi olmakla kalmadı aynı zamanda Safevi tahtında var olan iktidar boşluğundan da istifade ederek İran'ın batısında daha fazla kuvvet ve kudret elde etme imkânlarını aradı. Bu çerçevede Kermanşah, Senger, Dinever ve çevresindeki bazı toprakları hakimiyet altına aldı ancak Safevi ordusuyla yaptığı mücadeleyi kaybetti, 1590 yılında yapılan bir savaşta oğlu ile birlikte öldürüldü (Münşi-yi Kumi, 1383). Kardeşi Helu Han onun yerine Erdelan tahtına oturdu.

Helu Han, iktidarının ilk yıllarında Osmanlı padişahı Sultan III. Murad'a itaatini sundu (Hüseyin, 1947). Ancak Safevi Devleti ile de iyi geçindi. Şah I. Abbas (1587-1629), Safevi tahtına geçtikten sonra Helu Han, Şah Abbas'a yakın bir siyaset takip etti. Osmanlı topraklarına saldırdı ve birtakım başarılar elde etti (Yezdi, 1366). 1016 yılının Safer ayında (Haziran 1607), Osmanlı kuvvetleri Bağdat'tan hareket edip Helu Han'ın hakimiyeti altında bulunan Gülanber Kalesi'ne yürüdüler. Bunun üzerine Safeviler beş bin kişilik bir kuvvetle Bağdat üzerine yürüyerek Osmanlı kuvvetlerini Gülanber Kalesi'nden uzaklaştırmaya çalıştılar. Safevi kuvvetleri Bağdat havalisindeki ekili alanları ateşe verdiler, geniş çaplı yağmalar yaptılar ve birçok esir aldılar. Haberi alan ve Bağdat'ın Safevilerin eline geçmesinden endişelenen Osmanlı serdarı Mehmed Paşa derhal Gülanber Kalesi'nden çekilip Bağdat'a geri döndü (Yezdi, 1366).

Şah Abbas, ülkesindeki iç sorunları hallettikten sonra Helu Han'ın hakim olduğu toprakları ele geçirmek için harekete geçti. Helu Han, iktidarının kalıcı olması için Şah Abbas'a itaat etmekten başka çaresinin bulunmadığını anlasa da güçlü Erdelan miri ile Şah Abbas arasında tesis edilen bu *zoraki* samimiyet Osmanlı Devleti'ni tedirgin etti. Öyle ki Osmanlı Devleti 1612 yılında Safevilerle imzalanan antlaşmaya; *Osmanlı Devleti Helu Han'ın elinde bulunan toprakları ele geçirirse İran Devleti Helu Han'a yardım etmeyecektir* (Efendi, 2007) şeklinde bir madde

² 1578-1581 yılları arasında tutulan mühimme kayıtlarında bulunan bir hükümde İmadiye hakimine hitapla; Kızılbaş hanlarından olup Osmanlı Devleti'ne tabiiyetini arz etmiş buunan Sinne hakimi Teymur Han'a ve oğullarına gereği gibi ihsanda bulunulması, İran tarafından kendilerine bir saldırıda bulunulması halinde mutlak surette yardımlarına koşulması kesin bir dille emredilmiştir. BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 44, Gömlek: 235

³ Şehrezor beylerbeyine yazılan H-15-2-990 (11 Mart 1582) tarihli bir hükümde Hasanabad ve diğer yedi kalenin anahtarlarını Osmanlı Devleti'ne teslim edip evlatları, aşireti ve tâbileri ile Osmanlı Devleti'ne itaat eden Teymur Han'ın ülkesinin eyalet tarikiyle kendisine ve oğullarına bırakılması bildirilmiştir. BOA, A.DVNS.MHM, Kutu: 47, Gömlek: 1.

⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 59, Gömlek: 44.

ekletti. Osmanlı-İran sınırında bulunan ve stratejik olarak büyük bir önemi olan Erdelan Emirliği'ni kontrol altına almak için kendisine bağlamayı planlayan Şah Abbas, Safevi hanedanına mensup Zerrinkülâh Hatun'u Helu Han'ın oğlu Han Ahmed Han ile evlendirdi (Sefakiş, 1390). Bu siyasi bir evlilikti, artık Erdelanlar ile Safeviler arasında akrabalık ilişkisi kurulmuştu ve Han Ahmed Han'ın bu evlilikten doğan oğlu Sorhab Bey, Safevi sarayında rehin tutuluyordu. Helu Han'ın bir dönem bağımsız hareket ettiğini ve Osmanlı Devleti'ne yaklaşma siyaseti izlediğini unutmamış olan Şah Abbas bu siyasi evlilik yoluyla Erdelan bölgesini hakimiyeti altına almayı planlıyordu. Bu amaçla yanında tuttuğu Han Ahmed Han'ı babasına karşı kıskırttı. Han Ahmed Han, Erdelan'a döndükten sonra bir darbeye babasını tahttan indirdi ve kendisi Erdelan topraklarının hakimi oldu. Han Ahmed Han dönemine kadar Erdelan mirleri ile Safevi şahları arasında kurulan ittifaka dayalı stratejik ilişki Han Ahmed Han döneminde İran lehine daha da pekiştirildi. Han Ahmed Han, Safevi şahının desteği sayesinde büyük bir güç elde etti ve Kerkük'e saldırıp şehri hakimiyeti altına aldı (Münşi, 1350). Bu dönemde Han Ahmed Han, Osmanlı Devleti'ne karşı Safevilerin en önemli savunma hatlarından biri olacaktı.

5. DEĞİŞEN DENGELER KARŞISINDA OSMANLI'NIN ERDELAN SİYASETİ

Osmanlı Devleti ile İran imparatorlukları arasındaki mücadelenin yoğunlaştığı yerlerden birisi de Bağdat ve havalisiydi. Erdelan mirleri coğrafi olarak Bağdat'a yakın oldukları için hem Osmanlılar hem de İran hanedanları için önemli siyasi aktörler olarak değerlendiriliyorlardı. IV. Murad devrinde Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında Gürcistan, Hemedan ve Bağdat'ta savaşlar yapıldı. Bağdat, IV. Murad devrinde Safevilerin eline geçince Osmanlı sadrazamı Hafız Ahmed Paşa, 1625 yılının kasım ayında Bağdat seferine çıktı ve bir aylık bir yürüyüşten sonra Mardin üzerinden Musul'a vardı (Efendi, 2003). Safevilerin Bağdat savunması için destek kuvvet gönderdikleri haberini alan Hafız Ahmed Paşa, öncelikle Han Ahmed Han Erdelani'nin topraklarına saldırmanın daha munasip olacağını düşündü. Han Ahmed Han, Şah Abbas'ın desteği ile Musul ve Kerkük'ü Erdelan topraklarına katmış, geniş bir bölgeyi hakimiyeti altına almıştı. Han Ahmed Han'ın ülkesine saldırmayı planlayan Osmanlı sadrazamı, yaptığı istişareler sonucunda Bağdat'a bir an önce ulaşmanın daha makul olacağı sonucuna vardı. Osmanlı kuvvetlerinin, topraklarına saldırı niyetinde olduğunu haber alan Han Ahmed Han, Piyale Bey isimli elçisini Osmanlı sadrazamına gönderdi. Piyale Bey, Şah Abbas'ın yirmi gün içinde Bağdat'a varacağını söyleyerek sadrazamı tehdit etti (Çelebi, 2016). 13 Kasım 1625 tarihinde Bağdat'ı kuşatan Hafız Ahmed Paşa kuşatmadan bir sonuç alamadı ve yaklaşık dokuz ay süren kuşatmayı 3 Temmuz 1626'da sonlandırmak zorunda kaldı (Halife, 2000). Bu kez Temmuz 1629'da Osmanlı veziriazamı Hüsrev Paşa, Bağdat'ı fethetmek amacıyla İstanbul'dan hareket etti (Halife, 2000). Bu arada kırk iki yıl boyunca İran'ı yöneten kudretli Safevi şahı Şah I. Abbas öldü ve yerine torunu Şah Safi geçti. Bu durum Osmanlıları Bağdat'ı tekrar ele geçirmek konusunda cesaretlendirdi.

Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 1629 yılının aralık ayında Musul önlerine vardı. Çok yağmur yağdığı, Fırat ve Dicle nehirleri taşıdığı için Bağdat'ı kuşatmanın mümkün olmadığı sonucuna varıldı (Efendi, 1981) ve şartlar munasip oluncaya kadar İran'a tâbi olan Han Ahmed Han Erdelani'nin topraklarına saldırmanın uygun olacağına karar verildi. Hüsrev Paşa'nın Erdelan topraklarına saldırma kastında olduğunu haber alan Kerkük Kalesi'ndeki Safevi kuvvetleri kaleyi terk edip Bağdat'a çekilirken bölgede bulunan Kürt beylerinden birçoğu Osmanlı veziriazamına itaatlerini bildirdiler (Efendi, 2003). Hüsrev Paşa üç ay Musul'da kaldıktan sonra Şehrezor'a, Kerkük'e, Han Ahmed Han'ın hakim olduğu topraklara yöneldi (İsfahani, 1368). Safevi şahı, Cani Bey Şamlu'nun komutasında Ağa Han Mukaddem ve o sırada İran ordugâhına dahil olan Horasan tüfekçilerinin Şehrezor serhadlerindeki önemli derbendleri tutmalarını emretti. Ayrıca Zeynel Han Sipehsalar'ın da Hanekin istikametinden destek kuvvet olarak bölgeye hareket etmesi emredildi. Zeynel Han, Osmanlı kuvvetlerinin intikalinden önce Kerkük'e girdi ve şehir halkını göç ettirdi, sonra da Şehrezor'a yürüdü (İsfahani, 1368). Osmanlı veziriazamı Dicle Nehri'ni geçtikten sonra arkasında kalan köprüleri yıktırdı. Osmanlı ordusunda bulunan topların büyük bir bölümünü bin kişilik bir muhafız birliğinin refakatinde Musul üzerine gönderdi. Osmanlı ordusu bir aylık bir yürüyüşten sonra 12 Aralık 1630 tarihinde Musul'a vardı. Erdelan miri Han Ahmed Han otuz bin kişilik bir kuvvetle Şehrezor üzerine yürüdü ve bölgeye yeniden hakim oldu. Han Ahmed Han'a karşı tutunamayan İbrahim Paşa, Abdal Paşa, Ömer Paşa, Bekir Paşa ve Parmaksız Mustafa Paşa gibi Osmanlı serdarları firar edip Musul'a çekildiler. Daha sonra çeşitli mazeretler ileri sürerek yenilginin sorumluluğundan kurtulmaya çalıştılar. Sadrazam Hüsrev Paşa onları güler yüzle karşılayıp hilatler takdim ettikten sonra kendilerini başka bir çadırda ağırladı. Sadrazama bağlı *deliler* ellerinde kılıçlarla çadıra girip hepsini öldürdüler (Hammer, 1984).

Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi'nin müellifine göre Safevi serdarı Zaman Bey'in refakatinde Şehrezor'a hücum eden Han Ahmed Han'ın Osmanlı serdarı Mustafa Paşa ile yaptığı savaşta Osmanlı kuvvetleri yenilgiye uğradılar. Katledilen ve esir alınan Osmanlı askerlerinin sayısı bin beş yüz kişi idi. Savaştan yaralı olarak kurtulmayı başaran Mustafa Paşa, Kerkük'e kaçtı ve orada hayatını kaybetti. Han Ahmed Han, Osmanlı askerlerinin kesik başlarını getirip şaha takdim etti (Kazvini, 1383). Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun topları ve ağırlıkları Musul'da uygun bir yere saklandıktan sonra 28 Ocak 1630'da Şehrezor'a doğru hareket edildi (Efendi, 2003). Han Ahmed Han'ın amcasının oğlu Murad Han ve birçok Kürt mirzadesi gelip Osmanlı Devleti'ne itaatlerini bildirdiler, kendilerine hilatler giydirdi. Serçınar menziline Murad Han Osmanlı ordusu için tedarik ettiği erzakı teslim etti. Erdelan şeyhleri de gelip Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirdiler (Çelebi, 2016; Efendi, 2007).

Osmanlı ordusu Şehrezor'a vardıkdan sonra Han Ahmed Han'ın İran şahının yanında bulunduğu ve kardeşi Mümin Han'ın bölgeye hakim olduğu anlaşıldı. Han Ahmed Han hastaydı, ata binecek durumda değildi ve Safevi şahı, Han Ahmed Han'ın tedavi edilmesi için yanına gelmesini istemişti. Mü'min Han kendisine tâbi ileri gelenler ile Osmanlı serdarı Hüsrev Paşa'nın yanına gelerek itaatini bildirdi, kendisine ikramda bulunuldu ve hilat giydirildi. Mümin Han, Sünni olduğu için, özel bir ilgiye mazhar oldu (Çelebi, 2016). Böylece Erdelan topraklarının batı kanadı herhangi bir mukavemetle karşılaşılmadan Osmanlı Devleti'nin eline geçti. *Tarih-i Fetihname-yi Bağdat*'ın müellifi, Han Ahmed Han'ın, Şah Safi'nin cülus törenine katılmak üzere İsfahan'a gittiğini, bunu fırsat bilen amcasının oğlu Murad Han'ın veziriazam Hüsrev Paşa'ya itaatini bildirdiğini kaydetmektedir (Küpeli, 2009). Murad Han daha sonra 1638 yılında IV. Murad'ın ikinci Bağdat seferi sırasında bizzat Osmanlı sultanı tarafından birkaç Osmanlı paşasının ve Osmanlı askerlerinin refakatinde Erdelan topraklarını ele geçirmesi için görevlendirilecek, Safevi kuvvetlerine yenilen Murad Han Osmanlı paşaları ile birlikte geri çekilmek zorunda kalacaktı (Kazvini, 1380).

Hüsrev Paşa, Arnavutoğlu Mustafa Paşa'yı Şehrezor'un muhafazasından sorumlu kıldıkdan sonra Han Ahmed Han'ın hükümet merkezi olan Hasanabad üzerine yürümeye karar verdi (Efendi, 2007). Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu gören Han Ahmed Han kaçmak zorunda kaldı. Han Ahmed Han'ın Hasanabad'daki "cennet bahçeleri" anlamına gelen *Bağ-ı Cinân* adındaki muhteşem sarayı Osmanlı askerleri tarafından yağmalandı (Efendi, 1981). *Fezleke*'nin müellifi Kâtip Çelebi, eserinin ikinci cildinde *Vasf-ı Hasanabad* başlığıyla bir bölüm açmış ve bizzat gördüğu Han Ahmed Han'ın muhteşem sarayından övgüyle bahsetmiştir (Çelebi, 2016).

6. OSMANLI-ERDELAN İTTİFAKI VE İRAN İLE MÜCADELE: VAKA-YI ERDELAN (1636)

Yukarıda Erdelan hakimi Han Ahmed Han'ın Safevilere bağlı olup Hasanabad merkezli olarak Erdelan topraklarını yönettiği ve Osmanlıların Bağdat harekâtları sırasında topraklarını korumak için çetin mücadeleler verdiği ifade edilmişti. Şah Abbas, Han Ahmed Han'ı Safevi sarayından bir hatun ile evlendirmek suretiyle kendisi ile akrabalık tesis etmiş ve onu kontrolü altına almaya çalışmıştı. Ancak Şah Safi'nin Han Ahmed Han'ın Zerrinkülâh Hatun'dan doğan oğlu Sorhab Han'ı kendi iktidarı açısından bir tehdit olarak gördüğu için kör ettirmesinden sonra Erdelan ile Safevilerin dostluk ve ittifak temelli ilişkileri bozuldu (İsfahani, 1317). Safevilerle olan ittifakını bozan Han Ahmed Han yeni bir ittifak arayışına girdi ve Osmanlı Devleti'ne yaklaştı. Kâtip Çelebi'ye göre önceleri Sünni olan Han Ahmed Han, *sınırdaki bulunduğu için* Şah Abbas ile iyi geçinebilmek adına Şah Abbas'ın yeğeni ile evlenmişti (Çelebi, 2016). Şah I. Abbas'tan sonra yerine geçen torunu Şah Safi (1629-1642) büyük babası tarafından tayin edilen hakimleri ortadan kaldırma politikasını devam ettirdi. Bunun üzerine Han Ahmed Han Osmanlı'nın Şam beylerbeyi ve Musul muhafızı Küçük Ahmed Paşa ile yazışmalar yaptı (Kazvini, 1383; Efendi, 2007; Çelebi, 2016).

Arnavud Küçük Ahmed Paşa, II. Osman (1618-1622) döneminde Hotin seferine Yeniçeri komutanı unvanı ile katılmıştı. Şam valiliği de yapmış olan Küçük Ahmed Paşa, Şam'da bulunduğu sırada isyan çıkararak Dürzi emirini de itaat altına almayı başarmıştı. Bu hizmetlerinin karşılığı olarak kendisine üç tuğ verilmiş ve paşa olarak taltif edilmişti (Efendi, 1981). Han Ahmed Han'ın Küçük Ahmed Paşa ile münasebet kurduđunu⁵ haber alan Şah Safi, Han Ahmed Han'ın kardeşi Süleyman Han'ı Erdelan hakimi olarak tanıdı ve onu Ali Bali Zengene'nin komuta ettiği üç yüz tüfekçi ile birlikte Şehrezor'a gönderdi (İsfahani, 1317). Bu birliğin Şehrezor'a hareket ettiğini öğrenen Küçük Ahmed Paşa gönderdiği bir kuvvetle Safevi birliğini mağlup etti. Şah'a Hindistan'dan gönderilen ve Ali Bali Zengene'nin bindiği fili de 1046 (1636-1637) yılında ganimet olarak alıp padişaha gönderdi (Efendi, 71-5130) Safevi serdarı Zeynel Han'ın Hindistan'dan Safevi şahı için getirdiği file Osmanlı kuvvetleri tarafından el konulunca Safevi şahı, aralarında Kullar Ağası Siyaveş Bey ile Loristan hakimi Şahverdi Han'ın da bulunduğu, başlarında Rüstem Han'ın olduğu beş serdarını otuz-kırk bin kişilik bir kuvvetle Erdelan topraklarına sevk etti (İsfahani, 1317). Bu durumdan haberdar olan Erdelan hakimi Han Ahmed Han, durumu derhal Küçük Ahmed Paşa'ya bildirdi ve kendisinden yardım istedi. Küçük Ahmed Paşa'nın talebi ile Osmanlı Devleti tarafından Han Ahmed Han'a beylerbeyliği payesi ile birlikte iki hilat, iki tuğ ve murassa bir kılıç gönderildi.⁶

Küçük Ahmed Paşa, Safevilerin Erdelan'a ordu sevk ettiklerini İstanbul'a bildirince veziriazam Mehmed Paşa serdar tayin edilerek meselenin haline memur edildi. Ayrıca Küçük Ahmed Paşa'dan, bölgedeki Kürt aşiretlerinin desteğini de alarak sınırların muhafazasına dikkat etmesi istenirken Han Ahmed Han'ı aile efradı ile birlikte Musul'a nakletmesi kendisine emredildi. İstanbul'dan gönderilen hükümlere göre Halep'ten Van'a kadarki Osmanlı topraklarında görevli sancak beylerinin ve yerel güçlerin dört bin kişilik bir kuvvetle bölgeye intikal eden Kethüda Derviş Mehmed Paşa'ya katılmaları ve Küçük Ahmed Paşa'ya destek olmaları emredildi.⁷ Ayrıca durum

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H-29-12-1046 (24 Mayıs 1637) tarihli bir belgede "Sultan IV. Murad tarafından Erdelan hakimi Helu Han'ın oğlu Ahmed Han için silahdar paşaya gönderilen emirde, Ahmed Han'ın kızıbaştan nefret ettiği ve mücadelesine Musul muhafızı Ahmed Paşa (Küçük Ahmed Paşa)'nın yardımcı olduğu, daha fazla yardım yapmak için beylere ve reislere emir verildiği, Sadrazam Mehmed Paşa'nın askerleri ile birlikte o tarafa hareket ettiği" bildirilmiştir. BOA, TS.MA.e., Dosya: 777, Gömlek: 55.

⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 83.

⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 85.

Han Ahmed Han'a bir name-i hümayun ile bildirildi.⁸ Bütün bu gelişmelerden habersiz olan, kendisine destek kuvvet gönderildiğini bilmeyen Küçük Ahmed Paşa inisiyatif alarak kendisine bağlı Musul ve Şam kuvvetlerinin eşliğinde ve Kürt aşiret kuvvetlerinin desteği ile Şehrezor'a hareket etti. Serçinar mevkiinde Han Ahmed Han ile güçlerini birleştirdi ve birlikte Safevi serdarı Rüstem Han'a karşı koymak üzere Merivan'a doğru harekete geçtiler.

Safevi kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerinden daha kalabalıktı. Merivan Ovası'nda yapılan ve iki gün iki gece devam eden savaşta Şam askerleri Küçük Ahmed Paşa'yı terk edip savaş meydanından kaçınca Osmanlı-Kürt birleşik kuvvetleri savaşı kaybettiler. Küçük Ahmed Paşa boynundan mızrak darbesi almış olmasına rağmen savaşmaya devam etti ancak sonunda öldürüldü (Efendi, 71-5130). Han Ahmed Han Merivan Ovası'ndaki bozgunundan sonra Eylül 1636'da Musul'a döndü. Ancak çok yaşamadı. Osmanlı tarihçisi Hammer'e göre; *Selahaddin Eyyubi ahfadından olmaya liyakatini ispat eden bu gayretli yiğit* Musul'da kederinden vefat etti (Hammer, 1984). Küçük Ahmed Paşa'nın Erdelan miri Han Ahmed Han ile birlikte Safevilere karşı savaşması ve bu savaş neticesinde hayatını kaybetmesi olayı *Vaka-yı Erdelan* olarak kaydedildi.

7. OSMANLI HAKİMİYETİNDE ERDELAN (1723-1732)

III. Ahmed'in (1703-1730) saltanatı devrinde İran tahtında Şah Safi'nin oğlu Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) bulunuyordu. Şah Sultan Hüseyin, Şii mezhebini Erdelan'da hakim kılmak için Erdelan'a Şii valiler atadı ancak bu atamalar Erdelan halkının tepkisi ile karşılaştı. Erdelanlar Şiiliği benimsemediler. Buna karşın Erdelan mirlerinin Şah Sultan Hüseyin ile ilişkileri dostane idi ve bu dönemde Erdelan mirleri Batı İran'da ortaya çıkan isyanları bastırmakla meşgul idiler. Şah Hüseyin'in iktidarının son dönemlerinde İran'da isyanlar çıktı. Bu isyanlardan en önemlisi Afgan Mir Üveys'in oğlu Mahmud Han'ın çıkardığı isyandı. Mahmud Han Afgan 1720 yılında Kirman, Yezd ve Meşhed'i işgal edip 1722'de Safevilerin başkenti İsfahan üzerine yürüdü. Belucistan ve Dağıstan halkı da ayaklandılar. İran'ın bu karışık durumu Osmanlı Devleti'nin Erzurum ve Bağdat valileri tarafından başkente rapor edilince veziriazam Damat İbrahim Paşa'nın önerisi ile Osmanlı Devleti'ne komşu olan İran'da baş gösteren karışıklığın ve Afganların İran'ı istilasının Osmanlı Devleti'ne olan olası olumsuz etkilerini bertaraf etmek için Mayıs 1722'de İran'a müdahale kararı alındı (Uzunçarşılı, 1988). 1723 yılının haziran ayında Erzurum valisi Silahdar İbrahim Paşa serasker tayin edildi ve İran'a savaş açıldı. İran'ın özellikle Osmanlı sınırlarına yakın olan Revan, Tebriz, Gence ve Tiflis gibi vilayetlerinin işgal edilmesi Basra, Bağdat, Musul ve Şehrezor valilerine bildirildi (Uzunçarşılı, 1988).

Osmanlı Devleti; Irak, Azerbaycan ve Kafkasya üzerinden üç cepheden İran'a saldırdı. Irak-ı Acem harekâtına Bağdat valisi Hasan Paşa serasker olarak tayin edildi. Şehrezor beylerbeyinin ve bazı Kürt beylerinin eşliğinde Bağdat üzerinden Kermansah'a hareket eden Hasan Paşa, Ekim 1723'te Kermansah'ı ele geçirdi. Kermansah'ın düşüşünden sonra Baban sancak beyi Hane Mehmed Paşa, Erdelan üzerine gönderildi ve 11 Safer 1136 (10 Kasım 1723 Çarşamba) günü Erdelan eyaletinin merkezi olan Senendec şehri teslim alındı (Danişmend, 1971). Osmanlı arşiv kayıtlarında bulunan H-29-11-1137 (9 Ağustos 1725) tarihli, Hüdavendigâr sancağı mutasarrıfı Halil Paşa'ya ve Bursa kadısına gönderilen hükümde; Kızılbaş rafizilerin toprakları şer'-i şerife göre *darulharb* kabul edildiğinden İran'a savaş açıldığı ve nihayetinde Erdelan'ın da içinde bulunduğu Kuzey ve Batı İran toprakları fethedildiğinden, üç gün üç gece merasim ve şehrayın yapılarak top atılması emredilmiştir.⁹ Harekâtına devam eden Osmanlı kuvvetleri elli sekiz günlük bir kuşatmadan sonra 31 Ağustos 1724'te Hemedan'ı, Kasım ayında da Nihavend'i ele geçirdiler. Osmanlı Devleti fethettiği Batı İran topraklarında tahrir yaptırdı.¹⁰

Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilen Batı İran topraklarının tahrir işlemleri 1728 yılına kadar sürdü (Nejabatı, 2014). Burada tutulan tapu tahrir defterleri iki grup halinde değerlendirilmiş; Erdebil, Halhal, Tebriz, Urmiye, Mahabad (Soğukbulak), Hoy, Kapan ve Karadağ gibi Kuzeybatı İran yerleşkeleri birinci grupta, *Erdelan*, Hemedan, Kermansah ve Loristan gibi ilk defa Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmiş olan Batı ve Güneybatı İran şehirleri ikinci grupta değerlendirilmiştir (Özgüdenli, 2013). Birinci grupta yer alan şehirler liva esasına göre kaydedilirken, Erdelan'ın da içinde bulunduğu ikinci grup şehirler eyalet esasına göre kaydedilmiştir (Nejabatı, 2014). Erdelan eyaletinde yapılan tahrir kayıtlarını içeren tapu tahrir defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde *Erdelan Eyaleti Mufassal Tapu Tahrir Defteri* adıyla TT.d, 1006 numarasıyla kayıtlıdır. 58x24 ebatlarında olan defter toplam 636 sayfadan müteşekkildir.¹¹ Osmanlı Devleti'nin Erdelan'dan aldığı vergiler halkın ödeme gücünü aştığı için zaman zaman Erdelan halkının serzenişine sebep olmuş, bazen halk köylerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bağdat valisi, Hemedan ve İsfahan seraskeri Vezir Ahmed Paşa'ya gönderilen H-29-06-1139 (21 Şubat 1727) tarihli bir hükümde; Erdelan halkının dört yıldan beri Osmanlı Devleti'ne itaat ve bağlılık üzere olup vergilerini muntazaman ödedikleri ve kendilerinden fazla vergi talep edilerek rahatsız edilmek istemediklerini ifade ettikleri bildirilmiştir.¹²

⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 84.

⁹ BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 132, Gömlek: 1262.

¹⁰ BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 67, Gömlek: 6781.

¹¹ BOA, TT.d, nr.1066.

¹² BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 133, Gömlek: 1533.

Osmanlı Devleti'nin dokuz yıl boyunca elinde tuttuğu Batı İnan topraklarında yaptırdığı tahrirlerde *Erdelan*, *Kermansahan*, *Hemedan* ve *Hürremabad* olmak üzere dört eyalet ismi kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti kendine has idari sistemi İnan'da da tatbik etmeye çalışmış ve Safevilerin eyalet sisteminden oldukça farklı bir idari düzenlemeye gitmiştir. Osmanlı'nın Batı ve Güneybatı İnan eyaletlerinden Hemedan, Kermansahan ve Hürremabad eyalet isimleri ile aynı adı taşıyan birer livaya sahipken Erdelan eyaletinin yedi livadan oluşması dikkat çeken bir noktadır. Bu durumun bölgenin etnik ve demografik yapı itibari ile aşiret ve kabile esasına göre taksim edilmiş olmasından kaynaklandığı iddia edilmiştir (Özgüdenli, 2013).

Osmanlı Devleti, Afgan işgali altındaki İnan'a müdahale ettikten ve Osmanlı sınırına yakın birçok yeri ele geçirdikten sonra Afganlar, Osmanlı Devleti ile barış yapma kararı aldılar. 15 Safer 1140 tarihinde (3 Ekim 1727) on gün süren görüşmelerden sonra Afganlı İsmail Han ve Ahmed Paşa arasında barış yapıldı. Bu antlaşma ile Kermansah, Hemedan, *Erdelan*, Nihavend, Hürremabad, Loristan, Mukri, Merağa, Hoy, Tuysengan, Tebriz, Azerbaycan bölgesi, Gence, Karabağ, Erivan, Ordubad, Tiflis, Nahçıvan ve bütün Gürcistan, Osmanlı Devleti'ne bırakıldı (Hammer, 1984) ancak ilerde İnan'da Afşar Devleti'ni (1736-1804) kuracak olan Nadir Şah (öl.1747), Afganların İnan'ı istila etmelerinden sonra onlarla savaştı. Afganları mağlup eden Nadir Şah, Osmanlıları Batı İnan topraklarından çıkarmak için harekete geçti.

Nadir Şah, Afganları İnan'dan çıkardıktan ve İnan'da kontrolü ele aldıktan sonra II. Tahmasb'ı İsfahan'da Safevi şahı olarak ilan etti. Şah II. Tahmasb da Osmanlı Devleti tarafından işgal edilmiş olan İnan topraklarına yeniden hakim olabilmek için harekete geçti. Osmanlı'nın Hemedan muhafızı olarak tayin ettiği Abdurrahman Paşa'ya bir mektup gönderen II. Tahmasb, Osmanlı Devleti'nin işgal ettiği İnan topraklarını derhal terk etmesi gerektiğini bildirdi. Osmanlı Devleti'nden olumlu karşılık alamayan II. Tahmasb'ın direktifiyle harekete geçen Nadir Şah, 1142 (1729-1730) yılı mart'ında Irak-ı Acem harekâtını başlattı. Osmanlı kuvvetlerini Melayir'de mağlup etti ve 18 Şaban 1142 (8 Mart 1730)' de yirmi beş bin kişilik bir ordu ile Hemedan üzerine yürüdü (Kuddusi, 1399). Osmanlı'nın Hemedan muhafızı Abdurrahman Paşa, Hemedan'ı terk edip Senendec'e sığınmak zorunda kaldı (Minorsky). Hüseyin Han Zengene'yi Kermansah üzerine sevk eden Nadir Şah, Nihavend üzerine yürüdü ve temmuz 1730'da Nihavend'i ele geçirdi. Van valisi Timur Paşa ve Mukri hakimi Ali Rıza Paşa'nın mukabelede bulunmak üzere hareket halinde olduklarını öğrenen Nadir, Hemedan'dan hareketle Osmanlı kuvvetleri ile mücadele etti ve onları mağlup edip Mahabad, Merağa ve Mukri topraklarını ele geçirdi (Esterabadi, 1390).

Nadir'in kuvvetleri karşısında mağlup olan ve sayıca İnan askerlerinden az olan Timur Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, 13 Zilkade 1143 (20 Mayıs 1731) tarihinde Hemedan'a vardılar ancak orada fazla tutunamayıp Sine üzerinden Kerkük'e çekildiler (Efendi, 2019). İleri harekâtına devam eden Nadir, Erdelan eyaletinin başkenti Sine'yi ve akabinde Kermansah'ı Osmanlı kuvvetlerinden aldı (Kuddusi, 1399). Bu arada iki devlet arasında bir süredir devam eden barış müzakereleri olumlu sonuçlandı ve Safevi elçisi Rıza Kuli Han ile antlaşma imzalandı. Buna göre Gence, Tiflis, Revan, Dağistan, Şirvan ve Nahçıvan Osmanlı Devleti'nde kalırken *Erdelan*, Hemedan, Kermansah, Loristan ve Tebriz Safevilere terk edildi (Efendi, 2007).

Osmanlı'nın başarısız olmasındaki nedenlerden birisi de bu dönemlerde devlet içerisinde başlayan bazı iç buhranlardı; ancak bu durum uzun sürmedi. Patrona Halil isyanı ile Sultan III. Ahmed azledildi ve yerine 2 Ekim 1730 tarihinde Sultan I. Mahmud Osmanlı tahtına geçti. İdareyi ele alan Sultan I. Mahmud, İnan ile yapılan savaşların devam ettirilmesini istedi. Osmanlı kuvvetleri iki cepheden, Irak ve Azerbaycan üzerinden yeniden taaruza geçtiler. Irak üzerinden İnan'a yürüyen Bağdat veziri ve Irak seraskeri Ahmed Paşa, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan, elden çıkmış olan Kermansah'ı ve otuz iki adet tabyayı hâvi kalesini 25 Muharrem 1144'te (30 Temmuz 1731), akabinde Hemedan ve *Erdelan*'ı yeniden ele geçirdi (Efendi, 2007). Osmanlı ordularının Batı İnan'ı tekrar ele geçirmeleri üzerine barış isteyen Şah II. Tahmasb ile Şubat 1732'de barış antlaşması imzalandı (Mehmed Paşa, 2013). *Erdelan*, Safevi Devleti'ne terk edildi (Uzunçarşılı, 1988). Osmanlı Devleti'nin Safevilere aldıkları beldelerin her birine muhafaza edilmeleri için vüzerâ, mîr-i mîrân, kapıkulları ve levendler istihdam edildi, kaleleri bulunmayan yerleşkelere kaleler inşa edildi, mevcut kaleleri viran durumda olanların ise büyük masraflar yapılarak tamirleri gerçekleştirildi. Yaklaşık on yıl Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Kermansah, Hemedan, Loristan ve Erdelan topraklarından Osmanlı Devleti büyük menfaatler elde etti (Efendi, 2014).

8. SONUÇ

Osmanlı Devleti açısından Kürt emirliklerinin en önemli misyonu merkezi imparatorluğun sınırlarını muhafaza etmek ve dağmık halde bulunan göçebe-yarı göçebe Kürt aşiretlerinin çıkardıkları sorunları en aza indirmektir. Osmanlı Devleti'nin doğu, İnan imparatorluklarının batı sınırlarında bulunan Erdelan Emirliği'nin uzun yıllar hakimiyetini devam ettirmesini sağlayan unsur muktendir imparatorluklar arasında bulunmanın sağladığı bazı fırsatları doğru değerlendirmektir. Osmanlı Devleti Kürt emirliklerinin sahip oldukları stratejik özelliği etkili bir şekilde kullanarak Çaldıran Savaşı'ndan hemen sonra Osmanlı-Kürt ittifakını ihdas etti, Kürt mirlerine geniş siyasi-idari özerklikler tanıyarak onları merkezi hükümete bağlamayı başardı. Ancak Erdelan Emirliği bir süre bu ittifakın dışında kaldı.

Osmanlı Devleti ile Erdelan mirleri arasındaki ilk temas Kanuni Sultan Süleyman döneminde başladı ve taraflar arasındaki münasebet ittifak-tâbiyet düzleminde Sultan Süleyman'ın iktidarı boyunca devam etti ancak 17.yüzyıl itibariyle Osmanlılar Erdelan üzerindeki nüfuzlarını kaybettiler. Bunun en önemli sebebi Şah Abbas'ın İran'da güçlü bir merkezi idare kurması ve evlilik yoluyla Erdelan hanedanını Safevi Devleti'nin kontrolü altına almasıydı. Osmanlı Devleti, Safeviler çağının ortalarında Erdelan üzerindeki hakimiyetini kaybetmesine rağmen, emirlik ortadan kaldırılıncaya kadar doğrudan veya dolaylı olarak münasebetlerini devam ettirdi. Erdelanların Sünni olmaları Osmanlı Devleti açısından oldukça önemliydi çünkü Erdelan ile kurulacak bir ittifak-tabiiyet ilişkisi Osmanlı Devleti için Şii İran'a karşı güçlü bir savunma hattının oluşturulması anlamına geliyordu.

Öte yandan Erdelan Kürtlerinin sünni oluşu İran merkezi devletleri ile sık sık çatışma yaşamalarına sebep oluyordu. İran imparatorluklarının Şiiliği merkeze alan siyasi duruşları, Erdelan bölgesinde rahatsızlığa sebebiyet veriyor bu da Erdelanları Osmanlı Devleti'ne yaklaşıtıyordu. İran merkezi devletlerinin mezhep temelli siyasetini maslahatı açısından sakıncalı bulan Osmanlı Devleti de Erdelan Kürtlerinin dini-mezhebi hassasiyetlerini değerlendirerek bölgeye nüfuz etmeye çalıştıyordu. Osmanlı Devleti Erdelan üzerinde tam hakimiyet sağlama fırsatını 1723 yılında yakaladı. Safevi Devleti'nin içine düştüğü siyasi buhranı değerlendiren Osmanlı Devleti, Erdelan topraklarını hakimiyeti altına aldı. Yaklaşık on yıl boyunca direkt Osmanlı Devleti'ne bağlı kalan Erdelan eyaleti, Afşar hanedanının teşkilinden ve Nadir Şah Afşar'ın İran'a hakim olmasından sonra yeniden İran merkezi devletine bağlandı. Osmanlı Devleti Erdelan hakimleri için her zaman güvenli bir liman ve alternatif bir hâmi oldu. İran merkezi devletlerinin Şiileştirme politikalarına karşı bunalan ve kendilerine yüklenen ağır vergi yükünün altında ezilen Erdelan mirlerinin ve sakinlerinin sığındıkları ilk yer Osmanlı Devleti idi. Osmanlı Devleti de İran'ı baskılamak ve hakimiyet alanını genişletmek için her zaman yerel Kürt idarelerinin desteğine ihtiyaç duydu. Bu çerçevede Erdelan Emirliği ile siyasi münasebetler geliştirdi ve bu sayede İran'a karşı güçlü bir savunma hattı oluşturdu.

KAYNAKÇA

- BOA, A.DVNS.MHM, Dosya: 47, Gömlek: 1.
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 3, Gömlek: 984, 997.
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 44, Gömlek: 235;
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 59, Gömlek: 44;
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 83.
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 84.
 BOA, A.DVNS.MHM.d, Dosya: 86, Gömlek: 85.
 BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 132, Gömlek: 1262.
 BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 133, Gömlek: 1533.
 BOA, DVNS.MHM.d, Dosya: 67, Gömlek: 6781.
 BOA, İE.AS, Dosya: 1, Gömlek:25.
 BOA, TS.MA.e., Dosya: 777, Gömlek: 55.
 BOA, TT.d, nr.1066.
 Abdi Efendi (2014). *Abdi tarihi*. TTK Yayınları.
 Abdurrahman Şeref (1310). *Tarih-i devlet-i Osmaniye*. Garabet Matbaası.
 Ahmed bin Hüseyin-i Münşi-yi Kumi (1383). *Hülasaü't-tevarih*. Müessesesi-i İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran.
 Celaleddin Muhammed Yezdi (1366). *Ruzname-i Molla Celal*. İntişarat-ı Vehid.
 Cünabadi Mirza Bey (1378). *Ravzatü's-Safeviye*. Bonyad-ı Mevkufat-ı Doktor Mahmud Efşar.
 Genç, V. (2014). *Acem'den Rum'a: İdris-i Bitlisi'nin hayatı, tarihçiliği ve heşt behişt'in II. Bayezid kısmı (1481-1512)*. [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
 Hammer, B. J. V. (1984). *Büyük Osmanlı tarihi*. Üçdal Neşriyat.
 Hemid Reza Sefakiş (1390). *Sefeviyan der gozergah-ı tarih*, İntişarat-ı Sohen.
 Hüsrev b. Muhammed b. Menuçehr Erdelani (2536). *Lubbu't-tevarih*, İntişarat-ı Hanevadeği-yi Erdelan.
 İsmail bin Molla Muhammed Hüseyin (1947). *Tarih-i Erdelan*. Bağdat.
 Karaçelebizade Abdülaziz Efendi. *Ravzatü'l-ebrar*. TBMM Kütüphanesi. (Yer: 71-5130).
 Kâtip Çelebi (2016). *Fezleke*. Çamlıca Basım Yayın.
 Koca Ragıb Mehmed Paşa (2003). *Tahkik ve tevfiik*. Kitabevi Yayınları.
 Küpeli, Ö. (2009). *Osmanlı Safevi münasebetleri (1612-1639)*. [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
 Küttükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran siyasi münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
 Lütü Paşa (2001). *Tevarih-i âl-i Osman*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
 Matrakçı Nasuh (1976). *Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakayn-i sultan Süleyman han*. TTK Yayınları.
 Matrakçı Nasuh (2019). *Tarih-i âli Osman*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
 Memun Bey (1973). *Hatırat*. Belleten, 37(146), 191-230.
 Minorsky, V. (1985). *İran der zeman-ı Nadir Şah*. nüsha-yı dijital.
 Mirza Muhammed Tahir Vehid-i Kazvini (1383). *Tarih-i Cihan-ara-yı Abbasi*. Pejuheşgah-ı Ulum-ı İnsani ve Mutalaat-ı Ferhengi.
 Muhammed Hüseyin Kuddusi (1339). *Nadiname*. Çaphane-yi Horasan.
 Muhammed Masum b. Hacegi-yi İsfahani (1368). *Hülasaü's-siyer*. İntişarat-ı İlmi.
 Muhammed Yusuf Vale-i İsfahani (1317). *Zeyl-i alem-ara-yı Abbasi*. Kitabfuruşu-yi İslamiye.
 Muhammed Yusuf Vale-yi Kazvini-İsfahani (1380). *Hold-i berin*. Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi.
 Murphey, R. (1985). *Kanunname-i sultani li Aziz Efendi*. Harvard Üniversitesi Basımevi.
 Mustafa Naima Efendi (2007). *Tarih-i Naima*. TTK Yayınları.
 Münşi İskender Bey. (1350). *Tarih-i alem-ara-yı Abbasi*. İntişarat-ı Emir Kebir.
 Nejabatı, A. (2014). *Osmanlı hakimiyetinde Hemedan (1724-1732)*. [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
 Nişancı Mehmed Paşa (1983). *Hadisat*. Kamer Neşriyat.
 Özcoşar, İ. (2017). Sultan ve mir: Osmanlı-Kürt ilişkilerine giriş. İbrahim Özcoşar&Shahab Vali (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Kürtler* içinde, (9-37). Kitap Yayınevi.
 Özcoşar, İ. (2019). *Kürtler (Osmanlı dönemi)*. TDV İslam Ansiklopedisi, EK-2, 118-121.
 Özgüdenli, O. G. (2013). Osmanlı İran'ı: Batı İran ve Azerbaycan tarihi hakkında Osmanlı tahrir kayıtları: Coğrafi ve idari taksimat. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, (34), 83-106.
 Peçevi İbrahim Efendi (1981). *Peçevi tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
 Rumlu Hasan Bey. (1357). *Ahsenü't-tevarih*. İntişarat-ı Babek.
 Şerefhan bin Şemseddin Bitlisi (1377). *Şerefname*, İntişarat-ı Esatir.
 Topçular Kâtipi Abdulkadir Kadri Efendi (2003). *Abdulkadir Efendi tarihi*. TTK Yayınları.
 Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*. TTK Yayınları.
 Vakanüvis Subhi Mehmed Efendi (2007). *Subhi tarihi*. Kitabevi Yayınları.
 Zaim, M. (2007). *Camiü't-Tevarih*. Haz. Ayşe Nur Sır, [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.